

УДК 378.147

О. О. Москалець,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)

СИТУАТИВНІСТЬ У НАВЧАННІ ІНШОМОВНОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто доцільність використання досвіду створювати повсякденні писемні повідомлення як то нагадування, рецепти, дописи на форум, запити інформації у Google і т. п. для навчання учнів та студентів іноземного писемного мовлення. Особливу увагу приділено забезпеченню штучної ситуації писемної комунікації у навчальних умовах шляхом моделювання її основних компонентів, а саме учасників спілкування у сукупності їх соціальних і психологічних характеристик, інтенцій, обставин спілкування та очікуваних текстів. Наведено приклади модельованих ситуацій англійською мовою. Запропоновано послідовність прийомів по оволодінню вміннями писемного мовлення на основі розглянутих комунікативних ситуацій.

Оволодіння іноземним писемним мовленням (ПМ) вже не перше десятиріччя є невід'ємним складником практичної мети вивчення іноземних мов у загальноосвітній та вищій школі України. Значущість розвитку вмінь цього виду мовленнєвої діяльності знайшла своє відображення у дослідженнях вітчизняних (наприклад, Т. В. Глазунова, Н. В. Горобченко, С. В. Литвин, О. М. Серeda, О. Б. Тарнопольський та ін.), та зарубіжних (наприклад, D. Byrne, T. Hedge, A. Pincas, J. Reid, Ch. Tribble та ін.) науковців. Сучасні підручники з іноземних мов, розроблені з урахуванням прогресивних тенденцій, як обов'язковий компонент містять матеріали для навчання ПМ, а на сторінках періодичних фахових видань регулярно піднімається проблема ефективності застосування розроблених матеріалів та пошуку нових шляхів їх удосконалення.

Попри сказане, ПМ і досі залишається найбільш проблематичним і найменш популярним серед тих, хто навчається, видом іноземної мовленнєвої діяльності. Одним із джерел такого стану є відсутність чіткого усвідомлення учнями, студентами, а інколи навіть і педагогами зв'язку навчальних матеріалів із реальним комунікативним досвідом та комунікативними потребами тих, хто навчається. Тому **метою цієї статті** є аналіз шляхів забезпечення ситуативності у навчанні іноземного ПМ на основі реального комунікативного досвіду учнів та студентів.

Вимога ситуативності у навчанні іноземної вже давно перестала бути новою. Як відомо, комунікативний підхід, розроблений Ю. І. Пассовим ще у шістдесяті роки та доповнений і розвинутий багатьма його послідовниками, розглядає спілкування іноземною мовою одночасно і як мету, і як основний засіб навчання. Зрозуміло, що спілкування поза ситуацією не є можливим. Тому ніхто не заперечує, що навчати спілкування необхідно на основі комунікативних ситуацій. Ці ситуації повинні бути максимально наближеними до тих, у яких спілкуються носії мови. Оскільки вивчення іноземних мов в Україні відбувається поза межами мовного середовища, реальні умови не можуть пропонувати нам усього спектру можливих ситуацій використання цільової мови. Відтак завданням педагога є штучне створення на занятті такої ситуації, яка стимулюватиме учня / студента засобами мови досягати позамовних цілей, тобто спілкуватися.

Необхідність ситуативності у навчанні усного мовлення добре усвідомлюється переважно більшістю вчителів / викладачів. У результаті учні / студенти прихильників комунікативного підходу регулярно виконують вправи, в яких вони від імені отриманої ролі розповідають, домовляються, переконують когось у чомусь і т. п., тобто спілкуються іноземною мовою усно у діалогічній або монологічній формі. При цьому вони добре розуміють, що така навчальна діяльність допомагає їм підготуватися до реальної ситуації, у якій їм потрібно буде взаємодіяти з тими, хто не знає української чи російської мови, але знає англійську (німецьку, французьку, іспанську тощо). Після таких уроків учні / студенти з гордістю говорять: "Ми весь урок спілкувалися іноземною мовою!"

Зовсім по-іншому, на жаль, складаються справи з ПМ. Плануючи комунікативний урок, деякі вчителі свідомо уникають письмових завдань, вважаючи, що всі вони некомунікативні. Навіть від деяких студентів педагогічного вишу під час аналізу їх власного досвіду вивчення іноземної мови можна отримати такі судження: "Мені дуже сподобалося заняття, хоча воно було зовсім не комунікативним. Ми пів-заняття писали." На запитання, що ж саме писали студенти, дізнаємося, що вони вчилися писати *резюме* для працевлаштування. Звичайно, замість *резюме* студенти можуть назвати листи, листівки, анкети, рецепти тощо – будь-який жанр писемної комунікації, оволодіння яким передбачено чинними програмами, які, в свою чергу, відображають реальні комунікативні потреби громадян.

Звичайно, можна багато говорити і писати про об'єктивні історичні причини такого упередженого ставлення до ПМ, проте для позитивних змін необхідно не лише усвідомлювати причини проблеми, але й шукати способи подолання інертності в організації навчання. Для цього необхідним є, по-перше, регулярне звернення до аналізу наявного досвіду писемного спілкування учнів, студентів та педагогів з метою усвідомлення реального місця писемної комунікації у нашому повсякденному житті і, по-друге,

створення навчальних ситуацій, у яких ПМ є необхідним або навіть єдиним можливим засобом досягнення певної прагматичної мети. Такі ситуації можуть бути запозиченими з реального життя, оскільки завдяки сьогоденному рівню розвитку засобів масової комунікації можливостей здійснювати іншомовне писемне спілкування з представниками інших культур і при цьому не залишати меж рідної країни значно більше, ніж перспектив поспілкуватися усно.

Усвідомлений досвід писемного спілкування рідною мовою має великий потенціал позитивного впливу на навчання іншомовного ПМ. У даному випадку ми говоримо не лише про спілкування засобами приватних листів, адресованих, у кращому випадку, вчителю / викладачу, з якими, на жаль, асоціюється навчальне писемне спілкування у значній кількості учнів та студентів. Аналіз нашого повсякденного життя свідчить про те, що ПМ використовується у найрізноманітніших ситуаціях людьми будь-якого віку (звичайно, за винятком дошкільнят, які ще не навчилися писати). Ми пишемо коротенькі записки членам своєї родини (наприклад, "Погодуй кошеня!") та коротенькі нагадування для себе (*Подзвонити N – домовитися про зустріч*). Ми записуємо важливі для себе і близького оточення дати (дні народжень друзів і знайомих, річницю одружень тощо) і потім залежно від обставин можемо підписати листівки або надіслати SMS. Йдучи до магазину, ми пишемо список покупок, напередодні напруженого дня пишемо, що повинні зробити і т. і. А зважаючи на те, що значна частина населення нашої країни активно користується послугами мережі Інтернет, перелік жанрів писемного спілкування, з якими повсякденно працює пересічний громадянин, стрімко зростає. Це може бути і перелік ключових слів для запиту інформації у одній із пошукових систем (наприклад, Яндекс або Google), і назва пісні або відеоролика для пошуку у сервісах відеохостингу (наприклад, у YouTube). Переглянувши або прочитавши певну інформацію, користувачі мережі можуть залишити свої коментарі. Хтось може бути учасником певного форуму і регулярно залишати свої записи для інших і т. і., і цей список можна ще довго продовжувати.

Але виникає запитання: чи дійсно усі такі записи представляють собою акти спілкування? Адже в ролі адресата письмового повідомлення у деяких випадках виступає не інша людина, а сам адресант або технічний засіб. Для з'ясування цього питання звернемося до самого поняття "спілкування".

За визначенням, яке пропонує сучасний підручник з комунікативної лінгвістики, спілкування – "це сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільства, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміньми, навичками і результатами діяльності" [1: 27] (*виділення наші – О. М.*). Мовленнєве спілкування – це соціальна взаємодія, засіб досягнення інших, немовних цілей, які можуть усвідомлюватися або не усвідомлюватися комунікантами [1: 35]. Цілі спілкування тісно пов'язуються з його функціями: контактною, інформаційною, спонукальною, координаційною, пізнавальною, емотивною, впливовою та функцією налагодження стосунків [1: 28]. Створення повідомлення обов'язково передбачає наявність адресанта і адресата, тобто того, хто передає, і того, хто отримує повідомлення. Отже першою умовою виникнення акту мовленнєвого спілкування є наявність адресанта і адресата. Наступною умовою для вступу у комунікацію є або наявність інформаційного розриву (*information gap* – термін запозичено з [2: 257]) між комунікантами, усунення якого є джерелом для виникнення мотиву до спілкування, або існування усвідомленої чи неусвідомленої немовної цілі, як-то підтримання стосунків, обмін емоціями, збудження у адресата певних відчуттів, зміна його поведінки, керування його діями тощо. Третьою умовою виникнення саме писемної комунікації є відсутність можливості обмінятися повідомленням усно, спричинена, як правило, розірваністю адресанта і адресата у часі і / або просторі.

Записки до членів родини та друзів, листівки, SMS, коментарі на блогах, дописи на форумах задовольняють усі перераховані умови і, відтак, є очевидними прикладами писемного спілкування.

Проте у деяких із згаданих вище прикладів адресант пише для самого себе, виступаючи, таким чином, в двох ролях: адресанта і адресата. Але ці ролі виконуються суб'єктом не одночасно. Нагадування, списки покупок або важливих справ, приватні щоденники тощо людина пише для себе з орієнтацією на майбутнє, прогножуючи, що через певний час ця інформація може забутися. Передбачений інформаційний розрив та необхідність його заповнення стає поштовхом до виникнення мотиву до вступу у писемне спілкування суб'єкта із самим собою. Отже, створюючи текст для себе, людина з теперішнього моменту взаємодіє із собою у майбутньому з тією самою метою – надання інформації, а відтак ми знову маємо справу із актом спілкування.

У випадку із писемною взаємодією людини з пошуковими системами та різноманітними сервісами Інтернет на перший погляд здається, що той, хто пише ключові слова чи назву відеоролика з метою отримання певної реакції від системи, не звертається до іншої людини. Відтак складається враження, що, попри очевидну наявність другої умови спілкування (необхідності заповнення інформаційного розриву), відсутньою є перша умова (адресат повідомлення), і тому окреслена ситуація не узгоджується з визначенням спілкування.

Але усім добре відомо, що мережа Інтернет не формулює реакцію на запит користувача без попередньої участі людини. Кожний запит користувачів мережі, на який надається позитивна реакція, уже був передбачений іншими людьми, тими, хто забезпечує контент сайтів та є модераторами сервісів.

Отримуючи реакцію системи на свій запит, користувач, по суті, отримує повідомлення іншої людини, сформульоване ще до того, як запит було надіслано. Отже такі письмові повідомлення також мають адресата, який опосередковується технічними засобами і, зазвичай, залишається невідомим для адресанта. Звідси висновок, що написання повідомлень у системах та сервісах Інтернет також є актантом писемного спілкування.

Тому усі перераховані вище і подібні до них жанри письмових текстів представляють собою акти писемного спілкування, і відтак можуть бути використаними для навчання іншомовного ПМ.

Для навчання спілкуватися засобами згаданих жанрів необхідно у навчальних умовах відтворити ситуації природного вербального спілкування, в яких той чи інший текст виступає засобом досягнення поставленої мети.

До проблеми визначення ситуації вербального спілкування та її компонентів неодноразово зверталися дослідники мовленнєвого спілкування та процесу оволодіння мовою. Зокрема О. О. Леонт'єв визначав комунікативну ситуацію як сукупність мовленнєвих і немовленнєвих умов, необхідних і достатніх для здійснення мовленнєвої дії за визначеним планом [3: 156]. Ф. С. Бацевич розглядає комунікативну ситуацію як конкретну ситуацію спілкування, "в яку входять партнери по комунікації і яка спонукає її учасників до міжособистісної інтеракції. Комунікативна ситуація визначає мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегію, тактику комунікації тощо)" [1: 337]. На основі розглянутих та інших визначень доцільним є виокремлення основних компонентів ситуації спілкування, моделювання яких, на нашу думку, забезпечить створення комунікативної ситуації для навчання ПМ: 1) учасники спілкування; 2) комунікативний намір; 3) обставини спілкування; 4) текст.

Як відомо, усе різноманіття природних комунікативних ситуацій, які виникають на основі об'єктивно існуючих факторів, не може виникнути у стінах навчального закладу спонтанно саме у той час, коли навчальними планами передбачено опрацювання тієї чи іншої форми спілкування. Тому у процесі викладання іноземних мов широко використовуються штучні комунікативні ситуації. Штучною комунікативною ситуацією можна вважати таку, в якій один або кілька з її компонентів виникли не спонтанно, а були змодельовані учителем / викладачем і запропоновані учням / студентам для використання. Наприклад, учні / студенти як учасники спілкування можуть виступати від свого імені на основі усіх своїх особистісних характеристик, які є реальними на момент проведення заняття (ім'я, вік, стать, громадянство, життєвий досвід, соціальний статус, система звичних соціальних ролей, переконання, моральні цінності, потреби, мотиви, інтереси, вподобання тощо). Проте частіше у навчальних цілях частина цих характеристик задаються вчителем / викладачем. Наведемо декілька прикладів моделювання учасників спілкування (для ПМ це – автор повідомлення) як першого компонента комунікативної ситуації:

1. "You are a visiting teacher of English from the USA". Змінені характеристики: вік, соціальна роль, громадянство, життєвий та професійний досвід і, скоріше за все, інтереси та вподобання.

2. "You have recently returned from Germany". Змінена характеристика: життєвий досвід.

3. "You have just baked the tastiest cake in your life". Змінена характеристика: життєвий досвід і, можливо, вподобання.

4. "You are interested in sports". Змінена характеристика: інтереси.

5. "You want to get a grant for studying abroad". Змінена характеристика: мотиви.

Наступним компонентом ситуації є наявність у визначених комунікантів немовних цілей спілкування, досягти яких суб'єкт може засобами вербального повідомлення. Для одного й того ж суб'єкта з визначеним переліком характеристик можливим є виникнення найрізноманітніших цілей, які втілюються у комунікативні наміри. Наприклад, серед варіантів формулювання другого компонента комунікативної ситуації на основі визначеної характеристики суб'єкта з наведеного вище прикладу 3 (You've just baked the tastiest cake in your life) можна запропонувати такі інтенції:

1. The recipe is all yours and you want to note it down for your English friend.

2. You want to share the recipe with your friends on an international online culinary forum.

3. You want to invite your English friend and treat her / him to the cake.

Перші два приклади одразу включають третій компонент комунікативної ситуації – обставини спілкування, які передбачають використання саме ПМ. Адресант і адресат розірвані у часі і просторі у першій ситуації і принаймні у просторі у другому прикладі. Щоправда, у першій ситуації можливою є фіксація інструкції приготування засобами диктофона або програми аудіозапису на комп'ютері, але запис рецепта на папері або у текстовому редакторі комп'ютера є більш звичним і зручним для подальшого використання. Те ж саме стосується і четвертого компонента цих двох ситуацій, очікуваного тексту. Як було тільки що зазначено, рецепт як жанр ПМ є очікуваним текстом у першій ситуації, а у другій ситуації очікуваним є допис до кулінарного форуму в Інтернеті. Ці компоненти ситуації уже імпліцитно входять до опису перших двох компонентів, і для тих учнів / студентів, які мають досвід подібного спілкування рідною мовою, визначення очікуваного тексту не є проблемою. Проте якщо вчитель /

викладач не впевнений у наявності такого досвіду в усіх учнів / студентів групи, третій та четвертий компоненти ситуації можуть бути представлені експліцитно:

1. You've just baked the tastiest cake in your life. The recipe is all yours and you want to note it down for your English friend. Write your recipe down.

2. You've just baked the tastiest cake in your life. You want to share the recipe with your friends on an international online culinary forum. Write down your entry.

Що стосується третього прикладу, то для досягнення комунікативної мети у цій ситуації цілком природним є використання усного мовлення у безпосередньому усному спілкуванні або під час бесіди по телефону. Тому цей приклад обов'язково вимагає уточнення обставин, які зумовлять використання саме писемного повідомлення. Це уточнення повинне стосуватися і очікуваного тексту. Наприклад:

3.1. You've just baked the tastiest cake in your life. You want to invite your English friend and treat her / him to the cake. Send her / him an SMS.

3.2. You've just baked the tastiest cake in your life. You want to invite your English friend and treat her / him to the cake. Leave a message for her / him on her / his page in one of the social networks.

3.3. You've just baked the tastiest cake in your life. You want to invite your English friend and treat her / him to the cake. Write an invitation for her / him via e-mail.

Наведемо ще кілька прикладів ситуацій, які передбачають створення писемних повідомлень для досягнення різних немовних цілей: 1) You are a visiting teacher of English from the USA. You want to organize an English-speaking club at your new school. Write an advertisement for your pupils. 2) You have recently returned from Germany. Write a thank-you letter to the family of friends you were staying with during your visit. 3) You are interested in sports. Write a comment of the recent events on the blog of your favourite football team. 4) You want to get a grant for studying abroad. Formulate a request for relevant information for an Internet search engine.

Ситуації, подібні до розглянутих у прикладах, забезпечують зв'язок між наявним комунікативним досвідом, реальними комунікативними потребами та навчанням ПМ на заняттях з іноземної мови. Проте для досягнення максимально позитивного ефекту від їх використання доцільним є також дотримання чіткої послідовності використання певних прийомів для організації роботи по оволодінню уміннями створювати тексти, адекватні запропонованим ситуаціям.

У методиці навчання іношомовного ПМ існує кілька підходів до оволодіння уміннями створювати писемний текст: структурно-орієнтований, процесуальний та жанровий підходи. Кожний з цих підходів має низку позитивних аспектів, і тому фахівці з навчання ПМ схиляються до необхідності застосування інтегративного підходу (термін Л. К. Мазунової [4]), який поєднує у собі надбання усіх перерахованих підходів і, таким чином, дозволяє навчати учнів / студентів максимально ефективною писемною комунікацією.

Послідовність роботи по навчанню ПМ за інтегративним підходом може бути такою: 1) аналіз ситуації спілкування та досвіду спілкування учнів / студентів у подібних ситуаціях засобами рідної / іноземної мови; 2) читання тексту-зразка, який типово створюють носії мови в аналогічній ситуації, аналіз його змісту; 3) аналіз мовних і позамовних особливостей тексту; 4) ретельне опрацювання мовних і позамовних елементів тексту; 5) підготовка до створення власного тексту в ситуації, аналогічній до аналізованої: вибір теми, колективне продукування ідей, їх групування / упорядкування; 6) написання першого варіанта тексту (індивідуальне або групове); 7) самоаналіз або взаємоаналіз написаного із залученням пам'яток для самоконтролю та допомоги вчителя; можливою є перевірка робіт учителем / викладачем з метою формулювання якісної оцінки та порад щодо вдосконалення; 8) індивідуальна робота над лексичними, граматичними та орфографічними помилками на рівні окремих речень; 9) індивідуальне або групове вдосконалення тексту; 10) презентація тексту для всього класу / групи, вибір найкращої роботи, оцінка.

Запропонована послідовність дозволяє навчати написання іношомовних текстів різного рівня складності у різних життєвих ситуаціях, забезпечувати належний рівень готовності тих, хто навчається, до міжкультурного писемного спілкування. Перспективним є продовження покрокових розробок фрагментів занять по оволодінню вміннями написання текстів різних жанрів у різних ситуаціях писемного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с. (Альма-матер).
2. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics [J. Richards, R. Schmidt, H. Kendricks, Y. Kim]. – Harlow : Pearson Education Limited, 2002. – 595 p.
3. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 212 с.
4. Мазунова Л. К. Система овладения культурой иноязычного письма в языковом вузе : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.02 / Мазунова Лидия Константиновна. – Уфа, Башкирский гос. университет, 2005. – 318 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Batseyvych F. S. Osnovy komunikatyvnoi lingvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics] : [pidruchnyk] / F. S. Batseyvych. – K. : Vydavnychiy tsentr "Akademia", 2004. – 344 s. (Alma-mater).
2. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics [J. Richards, R. Schmidt, H. Kendricks, Y. Kim]. – Harlow : Pearson Education Limited, 2002. – 595 p.
3. Leont'ev A. A. Yazyk, rech', rechevaia deiatel'nost' [Language, Speech, Speech Activity] / A. A. Leont'ev. – M. : Prosveshchenie, 1969. – 212 s.
4. Mazunova L. K. Sistema ovladenia kulturoi inoiazynchnogo pis'ma v yazykovom vuze [The System of Foreign Language Writing Mastering in the Language Higher School] : dis. ... doktora ped. nauk : 13.00.02 / Mazunova Lidiia Konstantinovna. – Ufa, Bashkirskii gos. universitet, 2005. – 318 s.

Матеріал надійшов до редакції 10.02. 2012 р.

Москалец Е. А. Ситуативность в обучении иноязычной письменной речи.

В статье рассматривается целесообразность использования опыта создания повседневных письменных сообщений, а именно напоминаний, кулинарных рецептов, записей на форумах, запросов информации на Google и т. п. в обучении школьников и студентов иноязычной письменной речи. Особое внимание уделяется способам создания искусственной ситуации письменного общения посредством моделирования ее основных компонентов: участников общения с их социальными и психологическими характеристиками, коммуникативных интенций, внешних обстоятельств и ожидаемых текстов. Предлагается анализ примеров смоделированных ситуаций общения на английском языке, изложена последовательность приемов по овладению письменной речью на их основе.

Moskalets' O. O. Communicational Context in Teaching Foreign Writing.

The article deals with the possibility to use the experience of creating everyday written messages (for instance notes, culinary recipes, forum entries, information requests in Google etc.) for teaching school and university students writing in a foreign language. The special attention is paid to creating the artificial context of written communication in the classroom via modelling such components of the communicative situation as the participants with their social and psychological peculiarities, communicative intentions, outer circumstances and expected texts. Sample situations of written communication in English are presented. A sequence of steps for teaching writing in the suggested context is suggested.